

FILOLÓGIAI MORZSÁK A MAGYAR GYERMEKIRODALOM TÖRTÉNETÉBŐL

*Csillag István a FISZ agárdi találkozásán (2003) elhangzott
előadásának szerkesztett változata*

A gyermekirodalom az irodalom szerves része, épp ezért irodalomtudományilag úgy kell viszonyulnunk hozzá, mint a „felnötti irodalomhoz”. A filológia mégis elképesztő mértékben adósa ennek szakterületnek: mindösszesen másfél vékonyka könyvet tud felmutatni, az egész Drescher Pál *Régi magyar gyermekkönyvek 1538–1875* (1934) című bibliográfiája remek bevezető esszével, a fél Szondy György átfogó igényű, de sok hibával terhes tanulmánya, *A magyar ifjúsági irodalom gyermekkorra (1669–1848)*, amely 1932-ben különlenyomatban is megjelent. Ideje tisztázni a kezdetek legfontosabb irodalomtörténeti tényeit, hiszen ezek nélkül a diszciplína is ingatag lábakon áll.

(Orális kezdetek) Az első, gyermekeknek szóló, magyar nyelvű művekről nem sokat tudunk. Amiről már bizonyosabb ismereteink vannak, az a *rekordáló ének*. Több feljegyzés is tanúsítja, hogy a 15. században már magyar nyelven is énekeltek és rigmusokat adtak elő felnőtt hallgatóságának a diákok ünnepekkor (főként ajándékgyűjtés céljából), sőt Mátyás királlyá választásakor is. Ezek a szövegek ma már nem ismertek, szerzőik valószínűleg iskolamesterek lehettek (mint Pécsi Ferenc, akinek Szent Miklósról szóló éneke – véletlen kivételként – fennmaradt).

(Tankönyvek, tanító könyvek) Ahogyan a magyar irodalom kezdeteinél számon tartjuk a *Halotti beszéd*től az okleveleken, gestákon keresztül a prédikációkig, teológiai irodalomig és (biblia)fordításokig azokat a műveket, amelyeket a 20–21. század már nem (feltétlenül) tart szépirodalomnak, gyermekirodalom-történetírásunkból sem maradhatnak ki az első évszázadok gyermekek szóló munkái: a tankönyvek, tanító munkák, tanköltemények. 1538-ban jelent meg az első magyar ábécéskönyv, Gálszécsi Istváné, s bár az ábécéskönyv műfaját magam sem sorolom a szépirodalomba, történeti jelentősége elvitathatatlan.

Komjáthy Benedek *Az Szent Pál levelei magyar nyelven* ajánlásában (1533) – miközben lerója a szokásos tiszteletet patrónusának,

Perényi Katalinnak – többször megemlíti, hogy fordításával célja nem csupán az ifjú Perényi Jánost „az deáki tudományra tanójtani és [...] nemes erkölcsökre oktatni”, hanem „sok jámbor gyermekének és sok jó keresztyén atyámfiainak” használni, ezért könyve gyermekirodalom-történetünknek is részét képezi. (Pesti Gábornak vagy Heltai Gáspárnak nem volt ilyes deklarált szándéka Ezópusz-fordításával, az *Esopus fabulái* és a *Száz fabula* tehát nem a gyermekirodalom része – ez persze nem jelenti azt, hogy napjainkban is lehetne őket gyerekek kezébe adni mint nem nekik való irodalmat.) Hasonlóképpen gyermekeknek is szánta Szenci Molnár Albert a *Latin–magyar szótárt* (1604), hogy „a még zsenge gyermeki szív és ajak a legfontosabb nyelvek alapelemeibe avattassék be” (Borzás István fordítása). Molnár munkáját azonban – lévén szótár, s előszava is latin nyelvű – az ábécéskönyvekhez hasonlóan csupán mint témánk perifériáján felbukkanó érdekességet említem. (Szenci Molnár kiadta Bornemisza bölcsődalát, az első, kifejezetten gyermekeknek írott magyar nyelvű verset is 1612-ben.)

A legrégebbi, kifejezetten gyermekeknek szóló, nyomtatásban is megjelent magyar nyelvű könyv Bornemisza Péteré, aki 1577-ben *Négy könyvecske a keresztyéni hitnek tudományáról* című munkájának első könyvét „kicsin gyermekcséknek” szánta. Katekizáló formája mintaként szolgált a következő évtizedek tankönyvei számára. 1591-ben követte Erasmus János *Civilitas moruma*. (A szerző nem tévesztendő össze rotterdami névrokonával, kolozsvári unitárius pap volt, és könyve a latin cím ellenére magyar nyelvű, katekizáló, vallási-világi gyermek-illetmentankönyv.)

A természettudományos, olvasókönyvként is használható, ráadásul illusztrált gyermektankönyvek példája szerte Európában Comenius *Orbis sensualium pictusa* (1658), amelynek két magyar vonatkozása is van: a mester munkáját Sárospatakon fejezte be s ottani rektorkodása idején adta ki Nürnbergben, s a könyvet Bubenka Jónás lőcsei evangélikus esperes metszetei díszítik. Első magyar fordítása (háromnyelvű kiadásban) 1669-ben jelent meg. A comeniusi mintát 1695-ben követte Szőnyi Nagy István *Magyar oskolája*. A műfaj legkiválóbb magyar alkotása Losonczi István *Hármas kis tükör* (1771) című könyve, amely nem csupán bibliai ismereteket közvetített, hanem országunk történelmének, földrajzának rejtelmeibe is bevezette a diákokat, s mondanivalójának summáit verses formában írta meg. (A gyermekeknek szánt első magyar nyelvű, verses tanító könyv

egyébként Mádi János *Gyermeki elméhez intéztetett erkölcsi ritmusok* [1761] című könyve.)

Nem tudom, iskoladrámáink mennyiben tartoznak a gyermek- és ifjúsági irodalom történetéhez. Én egyetlen ilyen műnek a megemlégtésével sem találkoztam gyermekirodalom-történeteinkben, pedig talán nem kellene teljesen elzárkózni ettől a műfajtól. Tény, hogy az iskoladrámák közönsége legalább annyira a „felnőttek” (tanárok, szülők, patrónusok) voltak, ám ahhoz, hogy ezeket a darabokat előadhassák, a diákoknak meg kellett érteniük őket, s nem lehetetlen, hogy nekik szóló művekként szerették és élvezték is ezeket – legalábbis a jobbakat.

A gyermekeknek szóló tankönyvek a 18/19. század fordulóján valának le végképp a gyermek(-szép)irodalomról. Döbrentey Gábor 1829-ben kiadott *Pali és Minka olvasni tanul* című könyve már inkább olvasókönyv, versikékkel, rövid történetekkel, mint ábécéskönyv. A reformkor már a gyermekeknek szóló primer szépirodalom kezdete.

(*Gyermek-szépirodalom*) A magyar nyelvű gyermekirodalom kezdetét Haller László *Telemakus bujdosásának történeti* című Fénelon-fordításához szokás kötni. Csakhogy ez nem gyermekeknek-fiataloknak készült. Az ifjúságnak szánta, de kéziratban maradt Mikes Kelemen Gobinet-fordítása, *Az ifjak kalauza*, így – bár esztétikai kvalitásait Jókaiig nem közelíti meg magyar prózaíró – nem lehetett hatással a magyar gyermek- és ifjúsági prózára.

A magyar szépirodalom gyermekeknek, fiataloknak szánt első könyvei fordítások. Rousseau Émile-je, mint tudjuk, egyetlen könyvet kapott kezébe, a *Robinson*t. Európa-szerte átdolgozták az ifjúság számára Defoe könyvét, az első magyar fordítás 1787-ben jelent meg, Gelei József tolmácsolásában. Az átdolgozások mellett egyre-másra születtek a robinzonádok is, nálunk Sándor István volt az úttörője *Jelki András*ával (1791), igaz, ez inkább elbeszélés, csekély terjedelmére való tekintettel. 1805-től ontották a magyar Münchenhausen-átiratokat is, Kossuth Lajos pedig gyermekei házitanítójával, Karády Istvánnal fordította magyarra s dolgoztatta át az ifjúság számára a *Don Quijotét* (1848).

Ha e fordításaradathoz hasonlítjuk, elég sokat késett s meglehetősen szerény számú a primer magyar gyermek-szépirodalom. Döbrentey Gábor 1829-ben adta ki *Kis Gyula könyve* címen gyerekeknek szánt elbeszéléseit, rövid történeteit. Tanítványa, Balogh János *Olvasó könyve* (1833) már 60, gyerekeknek szánt elbeszélést tartalmaz. Az első gye-

rekpróza-antológia Beöthy Zsigmond munkája (*Koszorú*, 1837). Az óvodáskorúaknak szánt első könyvünk Bezerédj Amália posztumusz *Flóri könyve* (1840), egyúttal az első verseskönyv is, kottákkal, gazdag illusztrációs anyaggal (sajnos csak későbbi kiadásait láttam, amelyeket lerontottak kevesebb képpel, több idegen versbetoldással, az editio princeps értékeit Drescher Pál nyomán ecsetelem). A versek ugyan közelébe sem érnek az ekkor már kisebb antológiányi gyermekvers-termésünknek, de a könyv szép kiállítása (az illusztrációk Barabás Miklós munkái) és elképesztő hatása évtizedekig meghatározta gyermekvers-költészünket – egy Weöres Sándornak kellett jönni, hogy elfelejtődjön az infantilis, elviselhetetlenül didaktikus versstílus. Nem segítettek ezen a helyzeten az igen termékeny Lukács Pál verseskönyvei (szintén 1840-től), igaz, az ő célja a ritmus és a rímek megkedveltetése volt, nem gyermekirodalmi remekművek alkotása. Bezerédj nyomán Pósa Lajosnak köszönhetően ez a verselési stílus annak ellenére vált majd egy évszázon keresztül érvényes etalonná, hogy a 19. század közepéig már olyan alkotásai születtek meg a magyar gyermekvers-költészetnek, mint Csokonai *Szabadság*, Fazekas Mihály *Nyáresti dal*, Vörösmarty *Petike*, *Laboda kedve*, Petőfi *A Nap*, *Anyám tyúkja*, *Arany Lacinak* című versei, vagy a gyermekeknek szóló elbeszélő költészetben Arany *Rózsa és Ibolya* című verses meséje.

Ha a versek terén nagy lemaradást kellett is behoznia a 20. század közepétől a magyar költészetnek, a gyerekeknek és az ifjúságnak szóló széppróza Remellay Gusztáv nem túl sikerült (de a maga idejében sikeres) történelmi regényei (1857, 1860) után hamar „felnőtt”, köszönhetően Jókai, Mikszáth ifjúsági (kis)regényeinek, Sebők Zsigmond és Móra munkáinak. És itt ne hallgassuk el Pósa Lajos érdemeit sem, aki bár gyenge költő volt, szerkesztői-irodalomszervezői tevékenységének köszönhető Sebők, Móra, Benedek Elek megnyerése a gyermekirodalom számára. A 20. század kezdetére a magyar nyelvű gyermekirodalom nagykorúvá vált.